

Frédéric Rognon

Wie was Jacques Ellul?

Amsterdam, 23 januari 2020

Vertaling: Marianne van Reenen

Wie was Jacques Ellul, de auteur van *De grote stad*? Het valt niet mee om die vraag in een paar minuten te beantwoorden, want Jacques Ellul is als auteur niet in een hokje te stoppen. Ik begin met zijn banden met Nederland, want we zijn hier in Amsterdam. Ten eerste was zijn vrouw Yvette Lensvelt Nederlands en ten tweede kreeg Jacques Ellul op 20 oktober 1965 een eredoctoraat hier aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, tegelijk met Martin Luther King. Op de archieffoto's (zie foto) is te zien dat de zwarte Amerikaanse leider klein was, maar de professor uit Bordeaux nog kleiner... Zo blijkt maar weer dat mannen van groot statuur niet altijd een groot postuur hebben! En toch zijn maar heel weinig boeken van Jacques Ellul in het Nederlands vertaald: *De grote stad* is pas het derde boek, na *Staan in de wereld van nu* en *Subversief christendom* (terwijl Ellul in totaal ruim zestig boeken heeft geschreven, die bijna allemaal in het Engels en Koreaans zijn vertaald). Daarom ben ik erg blij met deze boekpresentatie en wil ik de organisatoren van dit evenement hartelijk bedanken voor de uitnodiging.

Wie was Jacques Ellul?

a) Biografie

Jacques Ellul werd in 1912 in Bordeaux geboren en overleed in 1994, eveneens in Bordeaux. Hij was jurist van opleiding en beroep en specialiseerde zich in de geschiedenis van de instituties, maar had belangstelling voor veel andere disciplines, vooral de sociologie en de theologie. Hij maakte al jong carrière als briljant docent. Op zijn zestiende deed hij eindexamen, op zijn vierentwintigste was hij doctor in de rechten, in 1937 universitair docent in Montpellier en in 1938 in Straatsburg. In 1939 werd hij met de universiteit van Straatsburg naar Clermont Ferrand geëvacueerd. Daar werd hij in 1940 door de regering van Vichy uit zijn ambt ontzet. Een student had hem verraden omdat hij studenten uit de Elzas had gewaarschuwd dat ze, als ze naar huis terugkeerden, bij de Wehrmacht zouden worden ingelijfd. Hij vestigde zich in het dorpje Martres in de Gironde, waar hij boer werd om in het levensonderhoud van zijn gezin te voorzien, en raakte betrokken bij het verzet. Hij hield zich bezig met het maken van valse identiteitsbewijzen en de redding van Joodse families, waarvoor hij in 2002 de Yad Vashem-onderscheiding voor hulp aan Joden zou krijgen. Na de bevrijding was Jacques Ellul zes maanden locoburgemeester van Bordeaux, een korte, maar beslissende ervaring, waarna hij voortaan zeer kritisch tegenover de politiek zou staan, die hij als een echte 'illusie'¹ zag, en zich definitief terugtrok uit het politieke leven. De rest van zijn loopbaan bracht hij tot aan zijn pensionering in 1980 in het onderwijs door als docent geschiedenis van de instituties aan de rechtenfaculteit van de universiteit van Bordeaux en aan het instituut voor politieke studies van Bordeaux (Institut d'Études Politiques). Hij gaf colleges over onder andere techniek, propaganda, sociale klassen, en als een van de deskundigen op dat gebied, het denken van Marx (zonder zelf marxist te zijn).

¹ Zie Jacques Ellul, *L'illusion politique* (1965), Parijs, La Table Ronde (coll. La petite Vermillon), 2004.

Naast zijn academische loopbaan zette Jacques Ellul zich op drie andere gebieden in: kerkelijk, maatschappelijk en ecologisch. Jacques Ellul kwam op zeventienjarige leeftijd tot bekering en sloot zich aan bij de protestantse kerk. Hij voelde zich aangesproken door de theologie van Karl Barth. Hij is nooit dominee geworden, maar was wel als theologisch gevormde leek actief in zijn kerk. Meer dan twintig jaar was hij pastoraal werker, lid van de nationale synode en het landelijk bestuur van de Église Réformée de France. Zijn maatschappelijk engagement nam een belangrijke plaats in zijn leven in. Van 1957 tot 1973 was hij voorzitter van een van de eerste clubs voor randgroepjongeren ter preventie van jeugdcriminaliteit. Hij probeerde op basis van een vernieuwende strategie de aandacht van delinquente jongeren op constructieve activiteiten te richten. Hij nodigde hen niet uit om zich aan te sluiten bij een club die voor hen was opgezet, maar ging met hen op straat leven, werd door hun bendes geaccepteerd en stelde voor dat ze hun eigen jeugdthonk en activiteitencentrum bouwden². Tot slot zijn inzet op milieugebied, voordat iedereen zijn mond vol had over het milieu. Hij richtte geen politieke partij op, maar mobiliseerde plaatselijke protesten tegen de vernietiging van het milieu. In de jaren zeventig organiseerde hij met zijn vriend Bernard Charbonneau, een andere voorloper van de milieubeweging in Frankrijk, protestacties tegen de megalomane projectontwikkeling langs de Atlantische Oceaan in Aquitanië in de buurt van Bordeaux, en slaagde erin een groot deel van het kustgebied te redden van het beton, dat er een tweede Côte d'Azur van zou hebben gemaakt. Zijn inzet voor het milieu laat zich samenvatten in twee citaten die tegenwoordig vaak worden gebruikt zonder dat men weet dat ze van hem zijn: 'Grenzeloze groei is onmogelijk op een begrensde planeet'³ en 'Globaal denken, lokaal handelen'⁴.

b) Bibliografie

Jacques Ellul heeft een ongelooflijk groot aantal publicaties op zijn naam staan (een zestigtal boeken, meer dan duizend artikelen, 13.000 pagina's tekst), die tot voor kort miskend werden vanwege zijn anticonformisme dat tegen alle intellectuele en culturele modes van zijn tijd in ging. Hij was een verstokte provinciaal in een land als Frankrijk, waar intellectuelen er alleen maar van dromen 'naar Parijs te gaan', milieuactivist voordat iedereen dat was, kenner van Marx maar geen marxist in een tijd waarin je dat moest zijn om serieus te worden genomen, een christen die uitkwam voor zijn geloof, wat voor een intellectueel in de jaren vijftig en zestig een onoverkomelijk obstakel vormde. Maar in de Verenigde Staten (waar je beter christen kunt zijn dan marxist) is hij een bekende naam en worden er colleges gegeven over zijn denken; het is een bekend verschijnsel: 'geen profeet is in eigen land geëerd'⁵. Hij is nooit erkend door zijn vakgenoten: de sociologen, die hem ervan verdenken theologische vooronderstellingen te hebben, en de theologen, die hem ten onrechte als niet-orthodox denker beschouwen. Hij was als intellectueel in geen enkel hokje te passen en werd aan de kant geschoven in een academische wereld die gekenmerkt werd door kokerdenken.

Zijn werk valt uiteen in twee categorieën: boeken en artikelen waarin hij kritiek uit op de technische samenleving en op de veranderingen op alle gebieden die door technische factoren worden veroorzaakt (techniek in de eigenlijke zin van het woord, technologie, dat wil zeggen, het discours over techniek, politiek, onderwijs, ethiek, communicatie, kunsten, geloofsopvattingen, enz.) en theologische en ethische werken, zoals bijbelcommentaren en

² Yves Charrier en Jacques Ellul, *Jeunesse délinquante. Des blousons noirs aux hippies. Une expérience en province* (1971), Nantes, Éditions de l'AREFPPI, 1985.

³ Jacques Ellul, *Le bluff technologique* (1988), Parijs, Hachette (coll. Pluriel), 2004, p. 196, 412.

⁴ Jacques Ellul, *Penser globalement, agir localement. Chroniques journalistiques*, Pau, Éditions Pyrémone / Princi Negue, 2007.

⁵ Luc. 4:24.

beschouwingen over de situatie en opdracht van christenen in deze moderne, compleet nieuwe wereld, die wezenlijk anders is dan in de afgelopen eeuwen (aan de hand van thema's als geld, geweld, politiek, onze verhouding tot het milieu en tot dieren, het gebed, hoop, enz.). Er is sprake van een dialectische beweging tussen zijn sociologische en de theologische kant: enerzijds kan zijn sociologische kritiek alleen maar zo radicaal zijn omdat hij christen was, dat wil zeggen, omdat zijn geloof en hoop verder reikten dan deze wereld (want anders was hij naar eigen zeggen voortijdig gestopt met zijn onderzoek of had hij uit wanhoop zelfmoord gepleegd), anderzijds, en in omgekeerde zin, staat zijn theologie met beide benen in de werkelijkheid, omdat ze stoelt op de sociologie, oog heeft voor feiten en rekening houdt met de concrete werkelijkheid van de mens van nu. Jacques Ellul heeft dus een duidelijke visie op deze wereld, waarvan de situatie volgens hem uitzichtloos is⁶.

c) *De grote stad*

Het boek *Sans feu ni lieu*, waarvan vandaag de Nederlandse vertaling getiteld *De grote stad* verschijnt, bevindt zich op het snijpunt van de sociologie en de theologie. Terwijl de meeste boeken van Jacques Ellul ofwel sociologisch zijn (zonder enige verwijzing naar het geloof of de hoop, wat ze bijzonder beklemmend maakt) ofwel theologisch (waarin een weg van hoop wordt geschetst, die echter bijzonder moeilijk en veeleisend is), bevinden enkele werken zich op het raakvlak van de twee.

De grote stad heeft als ondertitel: *Een bijbels perspectief*. In tegenstelling tot de meeste bijbelcommentaren van Jacques Ellul gaat dit commentaar niet over één bijbelboek (bijvoorbeeld Genesis, 2 Koningen, Jona, Prediker of Openbaring), maar heeft het een horizontaal thema dat de auteur door alle bijbelboeken volgt, van Genesis tot Openbaring, namelijk dat van de grote stad.

Het boek werd in 1970 eerst in het Engels gepubliceerd onder de titel *The Meaning of the City* voordat het in 1975 in Frankrijk verscheen⁷. Het is niet het enige werk van Jacques Ellul dat eerst in het Engels en pas daarna in het Frans werd uitgegeven. Daaruit blijkt hoe moeilijk het voor de auteur was om erkenning te vinden in de uitgeverwereld van zijn eigen land. Maar eigenlijk werd de tekst al een kwarteeuw eerder geschreven, tussen Kerstmis 1947 en Pasen 1951. Dat zien we redelijk vaak bij Jacques Ellul, die altijd aan meerdere boeken tegelijk bezig was en ze publiceerde als de gelegenheid zich voordeed, soms lang nadat hij ze had geschreven. De auteur schrijft trouwens helemaal aan het begin van *De grote stad* dat hij kort na de dood van zijn zoon Simon (1941-1947) aan het boek is begonnen en draagt het aan hem op. Die tragische opmerking verwijst naar de dood van zijn tweede kind, dat op zesjarige leeftijd op weg naar school door een vrachtauto werd overreden nadat hij aan zijn oppas was ontsnapt. Dat dramatische biografische gegeven kon niet los worden gezien van de inhoud van het werk. Wat is er emblematischer voor de stedelijke beschaving en haar chaotische absurditeit dan een verkeersongeluk en de dood van een kwetsbaar kind, van een leven dat net is begonnen, als gevolg van een enorme rijdende machine?

De rode draad die Jacques Ellul volgt, namelijk bijbelteksten over de grote stad, mondt uit in de volgende stelling: in de Bijbel is de stad het symbool van de wil van de mens om autonoom te zijn. De mens maakt zich los van God door muren en torens te bouwen om zich te beschermen en opent daarmee de deur voor tal van afgoden in zijn leven. De belangrijkste afgod is de techniek zelf, waarmee hij allerlei dingen kan maken zonder Gods hulp. De stad is de uitdrukking bij uitstek van de technische macht. God heeft de mens in een tuin geplaatst, want die leefomgeving past het beste bij hem, maar de mens, die van de God van de Bijbel

⁶ Zie Patrick Chastenot, *Entretiens avec Jacques Ellul*, Parijs, La Table Ronde, 1994, p. 40.

⁷ Zie Jacques Ellul, *Sans feu ni lieu. Signification biblique de la Grande Ville*, Parijs, Gallimard, 1975; heruitgave: Parijs, La Table Ronde (coll. La petite Vermillon nr. 191), 2003².

veel vrijheid heeft gekregen, want hij is een God van vrijheid, wilde zich liever afwenden van God door steden te bouwen. Toch stelt God aan het einde der tijden de mens geen terugkeer naar de oorspronkelijke tuin voor, maar naar het hemelse Jeruzalem – een stad dus. Maar in tegenstelling tot alle steden die de mens in de loop van zijn geschiedenis zal bouwen, onderscheidt die stad zich doordat God er volledig in aanwezig zal zijn. Vanuit dat perspectief interpreteert Ellul de menselijke geschiedenis en de identiteit van de God van de Bijbel als volgt: de God van de Bijbel – God van vrijheid – neemt de keuzes die de mens in de loop van zijn geschiedenis heeft gemaakt, voor zijn rekening in plaats van ze af te wijzen, zelfs de keuzes die tegen hem gericht zijn; hij neemt die welwillend aan en in zijn genade gebruikt hij alle materialen die de mens heeft verzameld om er een nieuwe werkelijkheid van te maken. Die nieuwe Schepping is vooral een stad, maar wel een Schepping die volledig met God verzoend is. Aan het eind van die gang langs de bijbelse steden wordt de identiteit van de God van Jezus Christus geopenbaard: een God wiens naam Liefde⁸ is, dat wil zeggen een God die slechts leeft in relaties en die zich door de ander laat veranderen. Daarbij is de Liefde de ontmoeting tussen twee vrijheden, die van God en de mens, twee vrijheden die allebei geroepen zijn om zich door de ander te laten transformeren. Dat is heel wat! Heel wat voor ons bestaan in de stedelijke beschaving, waarvan morgen de verschillende bestaansvormen en rijke beloften de revue zullen passeren.

⁸ Cf. 1 Jean 4, 8.